

Janusz Ziarko

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

ORCID ID: 0000-0002-9100-2807

Myślenie projektowe w urzeczywistnieniu wartości bezpieczeństwa

Design thinking in realizing the value of safety

Abstrakt

W artykule przedstawiono rozważania dotyczące wykorzystania myślenia projektowego jako narzędzia służącego przygotowaniu projektu edukacyjnego skierowanego do społeczności lokalnej z zamiarem kształtowania oraz realizacji wśród jej członków wartości bezpieczeństwa. Wymagało to wyjaśnienia sposobu rozumienia wartości bezpieczeństwa ujmowanych w kontekstach koncepcji człowieka i jego bezpieczeństwa.

Słowa kluczowe: wartość bezpieczeństwa; człowiek i jego bezpieczeństwo; myślenie projektowe; edukacja do wartości

Abstract

The article presents considerations on the use of design thinking as a tool for the preparation of an educational project addressed to the local community with the intention of shaping and implementing the values of safety among them. This required an explanation of the understanding of the value of security in the context of the concept of man and his safety.

Keywords: the value of security; people and their safety; design thinking; education to the value

Wprowadzenie

Dostrzegana i coraz głośniej wyrażana potrzeba większego bezpieczeństwa, przenikająca prawie każdą sferę życia, wpisuje się w strategię rozwoju politycznego, społecznego czy gospodarczego. Współczesne społeczeństwa stoją w obliczu rosnącej presji, większej aniżeli kiedykolwiek wcześniej, aby praktykować bezpieczne zachowania, promować projektowe rozwiązania podnoszące bezpieczeństwo zarówno jednostkowe, jak i grupowe/środowiskowe. Bezpieczeństwo winno być postrzegane zarówno jako fenomen obiektywnie istniejący, podlegający prawom przyrody, jak też jako byt subiektywny rządzący się prawami odmiennymi pochodzącymi

od człowieka. Obowiązywanie w życiu człowieka praw tworzonych przez ludzi jest tak samo realne i wiążące, jak obowiązywanie praw przyrody. Dzisiaj wartość bezpieczeństwa staje się czymś więcej niż powszechnym sloganem, frazesem czy ogólnikiem, gdyż ludzie oczekują skutecznych przedsięwzięć rozwijających u człowieka kompetencje bezpieczeństwa, działań przygotowujących odpowiedzialnych przywódców angażujących lokalne społeczności do działania dla bezpieczeństwa. Wartości nadawane przez człowieka rzeczom przynależnym do świata społeczno-kulturowego, np. wartości nadawane bezpieczeństwu, mają swoisty charakter. Ich poznawanie i urzeczywistnianie wymaga stosowania podejść i zasad uwzględniających właściwości świata przyrody, jak i właściwości świata społecznego. Wyjaśnianie przyczynowo-skutkowe stosowane do sytuacji społecznych, w tym sytuacji bezpieczeństwa, jest niewystarczające. Potrzebne są nowe kierunki myślenia i nowe pola praktyk, które umożliwią poszukiwanie odpowiedzi na pytania dotyczące wartości, jaką jest dla ludzi bezpieczeństwo będące warunkiem jednostkowego i społecznego rozwoju oraz zachowania innych ważnych dla ludzi wartości.

Celem artykułu jest zaprezentowanie wartości bezpieczeństwa – jako bytu przynależnego człowiekowi – z przedmiotowo-podmiotowej perspektywy ujmującej te wartości w kontekście trójwymiarowej koncepcji człowieka (biologiczno-fizjologicznej, psychospołecznej, duchowej), a następnie ukazanie uwarunkowań i możliwości ich urzeczywistniania. Pytanie badawcze brzmi: Jak wartości bezpieczeństwa są postrzegane/definiowane i urzeczywistniane przez ludzi w praktyce?

Wartość bezpieczeństwa

Myśląc o bezpieczeństwie, rozważamy zazwyczaj problemy dotyczące dobra i zła, tego, co pozytywne i co szkodliwe, zagrażające bądź sprawiedliwe i niesprawiedliwe, a także tego, co czynić i jak to robić, żeby to, co dobre, wartościowe, pożądane, chronić, a to, co złe, zagrażające – kontrolować bądź eliminować. Dychotomia tych pojęć dotycząca rzeczy, zdarzeń, stanów, czynów lub procesów wskazuje czy też uczula, uświadamia człowieka/ludzi o tym, co dla niego/ludzi pożądane, korzystne bądź niechciane, niekorzystne. Oznaczyć można wszystkie te zjawiska wspólnym mianem – wartość. Czym więc dla współczesnego człowieka jest wartość? W jaki sposób wartości, w tym wartości bezpieczeństwa, są rozumiane? Ogólnie rzecz biorąc, rozumienie przez człowieka pojęcia wartości uzależnione jest od wyznawanych przez niego koncepcji: bytu, świata, człowieka, postępu cywilizacyjnego. W ujęciu leksykalnym, za *Małym słownikiem etycznym*, wartość to „[...] wszystko, co cenne, godne pożądania i wyboru; co stanowi ostateczny cel ludzkich dążeń” (Jedynak, 1999, s. 280). Ważność, użyteczność czegoś dla kogoś, też własny osąd tego, co jest ważne w życiu. Wartość można rozpatrywać w trzech kontekstach:

- rodzaju wartościowych własności i/lub cech posiadanych przez rzecz cenną dla człowieka/ludzi, które motywują człowieka do działań, stanowią kryterium oceny oraz wyboru danych przedmiotów, idei, cech, co łączy się z afirmacją

określonych bytów czy stanów rzeczy (Świda, 1979, s. 25–30) jako wartościowymi, pożądanymi;

- sposobu istnienia wartości, ich ontologicznego statusu – dla jednych wartości mają charakter obiektywny (istnieją w przedmiotach), dla innych subiektywny (bytują w umyśle oceniającego podmiotu) (Kowalczyk, 2006, s. 133);
- rodzajów rzeczy, którym przypisywana jest wartość, np. wartość bezpieczeństwa.

J. Szczepański wartością nazywa „[...] dowolny przedmiot materialny lub idealny, ideę lub instytucję, przedmiot rzeczywisty lub wyimaginowany, w stosunku do którego jednostki lub zbiorowości przyjmują postawę szacunku, przypisują mu ważną rolę w swoim życiu i dążenie do jego osiągnięcia odczuwają jako przymus. Wartościami są te przedmioty lub stany rzeczy, które jednostkom i grupom zapewniają równowagę psychiczną, dają zadowolenie, dążenie do nich lub ich osiągnięcie daje poczucie dobrze spełnionego obowiązku, lub te, które są niezbędne dla utrzymania wewnętrznej spójności grupy, jej siły i jej znaczenia wśród innych grup” (Szczepański, 1970, s. 36). Wartość danego przedmiotu wyrazić możemy poprzez przypisanie mu określonych, obiektywnie istniejących własności, takich jakie one są, np.: dobro, piękno, sprawiedliwość, ideał. Z drugiej strony własnościom tego przedmiotu człowiek może nadawać swoje subiektywne wyobrażenia, a więc konstatuje to, co według niego istnieje i jest ważne, wydaje o tym sądy, ma to na uwadze, a to wiąże się z podmiotowym aktem chcenia, pożądania, preferencji (Środa, 1994, s. 232).

Prezentowane tu rozumienie wartości bezpieczeństwa odnosi się nie tyle do subiektywnych aktów podmiotowych czy obiektywnej rzeczywistości przedmiotowej, ile do przeżyć i doświadczeń człowieka, do ujawniających się w tych doświadczeniach relacji pomiędzy człowiekiem/ludźmi a rzeczywistością bezpieczeństwa. W ten sposób człowiek poznaje i doświadcza oraz wartościuje rzeczywistość bezpieczeństwa, nadając jej swoje subiektywne czy intersubiektywne wartości. Z tej perspektywy S. Kowalczyk definiuje wartość w następujący sposób: „Wartością jest taki byt, który przez swoje właściwości obiektywno-jakościowe jest rozpoznawany przez człowieka, a następnie przez niego upragniony i często także finalnie realizowany, wartość zawsze odpowiada potrzebom człowieka jako psychofizycznej osoby” (Kowalczyk, 2005, s. 54). Wartość bezpieczeństwa winna więc przyjmować postać, która pokazuje człowiekowi sens i znaczenie bezpieczeństwa dla jego życia i rozwoju, dostarcza człowiekowi/ludziom wskazówek dotyczących tego, co jest bezpieczne, a co zagrażające, a przez to wywiera wpływ na zachowanie jednostek i zespołów, formułując ogólne wytyczne zachowania się w różnych sytuacjach. Byłaby więc dla ludzi ważna i pożądana, a równocześnie poprzez kierunkowanie i porządkowanie jednostkowego i grupowego myślenia oraz działania wskazywałaby sytuacyjne elementy¹ dla

¹ Ujęcie sytuacji działania/zadaniowej w kategoriach analitycznych wyróżniających jej elementy składowe wymaga wskazania dwóch podstawowych ich grup, tj. elementów obiektywnych i subiektywnych wpływających na warunki działania. Elementy obiektywne wywodzące się z obszarów przyrodniczego i kulturowego są związane z wartościami obiektywnie istniejącymi lub ich układami, które formułując warunki działania, wpływają na

ich bezpieczeństwa ważne, wymagające uwagi i koncentracji. Z drugiej strony wartość bezpieczeństwa tworzy poczucie i przekonanie, że potrzebna i możliwa jest stała kontrola tych wszystkich sytuacyjnych elementów, które stanowić mogą zagrożenie (Popielski, 1987a, s. 118). Widać, że wartość bezpieczeństwa może i powinna być dla człowieka czynnikiem sprawczym, przykuwającym jego uwagę, ukierunkowującym i mobilizującym, a także nadającym postać jego myśleniu i działaniu, stanowić wzorzec odniesienia dla różnych form jego aktywności, czyniąc je bezpiecznymi (Popielski, 1987a, s. 111). Ważne więc, żeby dla człowieka/ludzi bezpieczeństwo było wartością wbudowaną w jego, w nasz system kulturowy, bowiem kultura koncentruje nasze myślenie na wartościach, a to pomaga zrozumieć znaczenie i wymagania bezpieczeństwa, a nie traktować je tylko jako wytyczną działania ukierunkowanego na przestrzeganie przepisów (Kannisto, Zwetsloot, Salminen, Perttula, 2016).

Dostrzegamy, że sposób istnienia wartości jest inny aniżeli przedmiotów fizycznych. S. Hassen (1935, s. 14–16, za: Gajdamowicz, 1996, s. 26) uważa, że istota istnienia wartości wyraża się w fakcie uznawania przez ludzi wagi tychże wartości i ich znaczenia dla swojego życia, bezpiecznego życia i rozwoju, a więc również ich obowiązywania. Obowiązywanie wartości wymaga od człowieka decyzji dotyczącej przyjęcia i uprawomocnienia się wartości, bądź ich odrzucenia. Istotą obowiązywania jest wymaganie. Wartości wymagają od ludzi poznawania cech, właściwości danej wartości i respektowania głoszonych przez nią zasad i reguł, a także podejmowania działań mających na celu ich urzeczywistnienie czy utrwalenie bądź rozwój. Fakt obowiązywania wartości odwołuje się do wolnej decyzji podmiotu związanej z jego utożsamianiem się z ideami przez wartość głoszonymi. Właściwość wartości wyrażająca się obowiązywaniem będącym formą istnienia wartości odwołuje się do wolności człowieka, do jego zasad i przekonań, jako do twórczej siły mającej moc sprawczą, która przysługuje tylko osobowemu, duchowemu bytowi.

Powyższe ujęcie wartości bezpieczeństwa skłania do wniosku, że wartość bezpieczeństwa jest związana ze sposobem odnoszenia się ludzi do fenomenu, jakim jest bezpieczeństwo, w tym z zaangażowaniem w działania dla jego poznawania i osiągnięcia. Ludzie do różnych rodzajów i dziedzin bezpieczeństwa² mają różny stosunek, różnie te rodzaje i dziedziny bezpieczeństwa oceniają i cenią, a wyniki tych ocen są składnikami ich pragnień i dążeń związanych z bezpieczeństwem. Pragnienia i dążenia człowieka związane z cenioną przez niego wartością stają się siłą napędową działań człowieka ukierunkowanych na ich spełnienie. Jeśli taką wartością dla człowieka jest oczekiwany czy pożądaný poziom osobistego lub grupowego

możliwości osiągnięcia celu. Elementy subiektywne związane z działającym podmiotem to wszystkie przekonania i nastawienia podmiotowe dotyczące sensu i znaczenia sytuacji i jej elementów jako wartości, które z jednej strony prowadzą do oceny sytuacji i sformułowania związanego z nią problemu praktycznego oraz określenia zamiaru działania, z drugiej – to te elementy, którym nadano subiektywne znaczenia, mające wpływ na przebieg działania i jego efekty (zob. Znaniecki, 1992, s. 242–243, za: Pluta, 2002, s. 98).

² Np. w ramach bezpieczeństwa narodowego (rodzaj bezpieczeństwa) możemy wyodrębnić takie dziedziny bezpieczeństwa, jak: bezpieczeństwo ekonomiczne, społeczne, militarne, publiczne, ekologiczne, informacyjne itp. (zob. Koziej, 2011, s. 19–20).

bezpieczeństwa, wówczas celem działań człowieka/ludzi staje się osiągnięcie tego stanu. Uzyskiwanie pożądanego poziomu bezpieczeństwa wymaga od ludzi projektowego zaangażowania: poznawania problemów i potrzeb ludzi związanych z bezpieczeństwem, poszukiwania rozwiązań, wdrażania ich do praktyki bezpieczeństwa, testowania ich przydatności i ciągłego doskonalenia. Jest więc zachowaniem czynnym, proaktywnym, które nazwiemy wcielaniem wartości, jaką jest bezpieczeństwo, w życie (Grzegorzczuk, 1989, s. 88).

Wartość bezpieczeństwa, postrzegana przez jednostkę czy grupę jako dobro cenione, uzewnętrznia się w wyborach i działaniach ludzi, dążących do zapewnienia pożądanego jej poziomu. Jest wartością dla człowieka ważną, gdy człowiek wiąże z bezpieczeństwem możliwości swojego i społecznego rozwoju oraz podejmuje różne przedsięwzięcia zmierzające do zapewnienia bezpieczeństwa, a także zależy mu na osiągnięciu pożądanego efektów swoich działań czyniących bezpieczeństwo (Grzegorzczuk, 1989, s. 87). Wówczas bezpieczeństwo jako wartość, i pokrewne wartości, jak: pokój, życie czy zdrowie, tolerancja, godność, szacunek, sprawiedliwość i prawda, zajmują ważne miejsce w życiu ludzi (Szmyd, 2000, s. 47).

Postrzeganie bezpieczeństwa jako wartości i człowieka jako podmiotu bezpieczeństwa zakłada, że formaty tej wartości korespondować winny z wizerunkiem, z koncepcją człowieka jako bytu trójwymiarowego, ujętą w kontekstach życiowych i zawodowych jego aktywności. Jaką więc koncepcję przyjmować, żeby możliwie całościowo wiązała się z uwarunkowaniami bezpiecznego życia i pracy człowieka. Przydatne analityczne perspektywy obejmują trzy funkcjonalne przestrzenie:

1. duchową, obejmującą myślenie, doznania, decyzje, postawy, przekonania;
2. psychospołeczną, ogarniającą takie czynniki, jak: instynkty, uczucia, emocje, normy, zasady, zwyczaje, wzory postępowania;
3. biologiczno-fizjologiczną.

Człowiek i jego bezpieczeństwo

Rozważając bezpieczeństwo człowieka, które jest cenne, pożądane, a którego ważnym atrybutem jest akceptowalny przez ludzi stan/poziom całego spektrum zagrożeń, zauważamy, że w odróżnieniu od różnych zagrożeń, które „są”, bezpieczeństwo nie „jest”, lecz „powinno być”, powinno „stawać się”. Posiada więc bezpieczeństwo unikalny, odmienny sposób bycia, „stawania się”, w odróżnieniu od przedmiotów czy zdarzeń – zagrożeń, które „są”. Co to znaczy: bezpieczeństwo powinno „stawać się”; lub – czynić życie jednostkowe czy zbiorowe bezpiecznym?, a także: co robić, by życie to stało się bezpieczne? Formułowanie odpowiedzi na te pytania można rozpocząć od ustalenia, czym jest bezpieczeństwo. Wiemy, że bezpieczeństwo jest pojęciem wielorako rozumianym. Podstawowe znaczenia to: 1) stan, w którym na człowieka nie oddziałują żadne zagrożenia; 2) układ działań zapewniający, że pożądanego stanu bezpieczeństwa będzie/zostanie osiągnięty. Kolejne pytania, które nasuwają się tutaj na myśl, to: 1) w jaki sposób z tymi znaczeniami możemy połączyć wartość, jaką jest bezpieczeństwo?; 2) gdzie i w czym upatrywać wartości bezpieczeństwa

i jakie przyjmować kryteria tej wartości? Znalezienie odpowiedzi jednoznacznej dla fenomenu bezpieczeństwa jest bardzo trudne, więc może nie należy brać pod uwagę bezpieczeństwa jako całości, ale poddawać analizom poszczególne kategorie bezpieczeństwa. Badać, jak ludzie postrzegają daną kategorię bezpieczeństwa, jaki nadają jej sens, czy wskazują czynniki, od których to bezpieczeństwo zależy. Ważne są też kwestie dotyczące tego, jak ludzie działają, że zapewniają sobie chociażby minimum określonego rodzaju bezpieczeństwa, czy jak powinni działać, żeby to bezpieczeństwo lokować na wyższym poziomie.

Bezpieczeństwo nierozzerwalnie związane jest z człowiekiem, z ludźmi. Ważne więc jest też, jak my postrzegamy człowieka i jak człowiek postrzega sam siebie, gdyż ma to istotne znaczenie w procesach decyzyjnych dotyczących zarówno rozwiązań natury teoretycznej, jak i związanych z praktyką bezpieczeństwa. To, jak widzimy ludzi, a możemy ich postrzegać jako osoby jedyne i niepowtarzalne bądź jako mało zróżnicowaną zbiorowość, ma wpływ na nasze rozumienie sytuacji bezpieczeństwa i proponowane działania z nią związane (Dymara, Cholewa-Gałuszka, Kochanowska, 2011). Ten fragment rozważań ma metodologiczny charakter, możemy mu nadać postać pytań, które towarzyszyć winny badaczowi czy projektantowi poszukującemu wiedzy wyjaśniającej problem zagrożeń lub tworzącemu projekt rozwiązania problemu. Brzmią one (Popielski, 1987b, s. 290–291):

1. Czy człowiek jest jednostką wolną, samoistną, odpowiedzialną, ukierunkowaną, posiadającą swój niepowtarzalny świat życia wewnętrznego i czy tak można i należy w różnych życiowych i zadaniowych sytuacjach postrzegać człowieka?
2. Czy ludzie są do siebie psychospołecznie i kulturowo podobni, że można charakteryzujące ich cechy i właściwości oraz prawa nimi rządzące traktować całościowo, ujednotliwić je, bez potrzeby ich indywidualizowania i różnicowania?

Analiza zagrożeń i bezpieczeństwa człowieka uwzględniać winna wiele sytuacyjnych kontekstów związanych z jego istotą i egzystencją. Taka perspektywa analityczna rekomenduje uwzględnianie faktu, że człowiek jest istotą ukierunkowaną (dąży do realizacji celów, wartości), relacyjną (powiązany jest w swojej aktywności z innymi ludźmi i przedmiotami), jest osobą, tzn. jednością psychofizyczno-duchową. Koncepcja człowieka oparta na założeniach biologiczno-mechanistycznych, traktujących człowieka przedmiotowo, uważających, że człowiek podlega tylko prawom przyrody – jest więc bytem zewnątrz sterowalnym – nie w pełni pozwala na formułowanie wyjaśnień dotyczących wielorakich uwarunkowań stanowiących o różnych aspektach bezpieczeństwa człowieka.

Zauważmy, że bezpieczeństwo i rozwój człowieka, ludzi, to dwa podstawowe wymiary istnienia jednostek i ich grup. Występujące powszechnie wszechstronne powiązania bezpieczeństwa z egzystencją i rozwojem człowieka, zarówno powiązania fizyczne, intelektualne, jak i duchowe, sprawiają, że w działaniach dla bezpieczeństwa uwzględniać należy ważne dla człowieka i ludzi aspekty ich egzystencji: potrzeby, pragnienia, dążenia, możliwości czy lęki i obawy. Całościowe podejście do bezpieczeństwa pozwala badaczom i praktykom na istotne rozszerzenie pola badawczego czy zakresu projektowego. Można wówczas postrzegać bezpieczeństwo jako fenomen

o warstwowej hierarchicznej strukturze. Na fenomen ten składa się wiele zjawisk, rzeczy, zdarzeń, mających materialną i symboliczną postać, które można ująć w warstwy, pozostające w stosunku do siebie w hierarchicznej zależności. Bezpieczeństwo to układy czynników: rzeczy, zdarzeń, stanów, czynów, procesów i powiązań pomiędzy nimi rozgrywających się w fizycznych i społecznych środowiskach. Stanowi ono przedmiot potrzeby jednostki i grup ludzi, do których jednostka przynależy. Bezpieczeństwo jednostki, ale także grup ludzkich, oznacza możliwość zaspokajania ich potrzeb, możliwości realizowania swoich interesów, bezpieczeństwo zapewnia im wykorzystanie ekspansywnych możliwości. Te potrzeby to nie tylko taki stan czynników bezpieczeństwa, który zagwarantuje człowiekowi tu i teraz spokój oraz rozwój. Ludzie pragną żyć w bezpiecznym środowisku, w którym nie będą nigdy narażeni na zagrożenia, gdyż będą one pod ciągłą ich kontrolą. Stąd wartość bezpieczeństwa, jako niezbywalna potrzeba ludzi, zawiera się już w społecznym fakcie istnienia pożądanego poziomu bezpieczeństwa i utrzymania go na akceptowalnym przez ludzi poziomie. Jej ponadczasowość i obiektywność powodują, że spełnianie potrzeb bezpieczeństwa nie może być w pełni realizowalne. Ludzie rozważać mogą wartości związane z bezpieczeństwem w trzech komplementarnych płaszczyznach/warstwach (ale nie muszą bądź nie potrafią), a także wartościom tym nadawać swoje subiektywne znaczenia. W płaszczyznach rozważań bezpieczeństwo można ujmować jako:

1. bezpieczeństwo, tj. wewnętrznie przeżywana i odczuwana wartość i potrzeba, które związane są zarówno ze sferą witalną, jak i duchową;
2. bezpieczeństwo związane z życiem społecznym, gospodarczym i kulturowym, postrzegane jako następstwo różnorodnych relacji z innymi ludźmi, których wartości należy podtrzymywać, rozwijać, gruntować na płaszczyznach: fizycznej i symbolicznej;
3. bezpieczeństwo, tj. pewność spokoju tworzona przez bezosobowe fizyczne otoczenie, stwarzające ludziom witalny i duchowy komfort.

Podkreślić należy, że ten trzywarstwowy gmach bezpieczeństwa jest budowlą, której elementy są ściśle ze sobą powiązane, każdy z nich spełnia dla bezpiecznego życia ludzi określoną funkcję. Analityczne i praktyczne podejście do bezpieczeństwa wymaga od badaczy i praktyków całościowego jego postrzegania, gdyż pominięcie którejś z warstw zubaża wyniki analiz i skutki praktycznych działań dla bezpieczeństwa (zob. Hessen, 1935, s. 14–16).

Wartość bezpieczeństwa, postrzegana jako obiektywny układ czynników, jest wartością względem człowieka zewnętrzną i względnie niezależną od niego. Ludzie mogą mieć i mają swój subiektywny stosunek do bezpieczeństwa jako całości, czy do czynników mających wpływ na jego wartość. Bezpieczeństwo nie traci swojej wartości przez to, że różni ludzie bądź ich grupy bardzo różnie oceniają i wartościują samo bezpieczeństwo lub czynniki mające wpływ na jego stan. Poczucie własnego bezpieczeństwa jednostki jest związane z bezpieczeństwem grupy, do której jednostka przynależy. Wiąże się to z faktem, że działania człowieka/ludzi i wytwory tych działań to rzeczy czy zjawiska dwojakiemu rodzajowi, występujące/przebiegające jednocześnie w świecie przyrody i w świecie społecznym. Każda więc rzecz, która

jest przedmiotem zainteresowania człowieka, jest jednocześnie rzeczą naturalną i społeczną. Ta jedność przejawia się tym, że z jednej strony dana rzecz – tutaj bezpieczeństwo – traktowana jako byt społeczny, żyje życiem człowieka/ludzi, bo zawiera w sobie bądź nie zawiera możliwości zaspokojenia jego/ich istotnych potrzeb. Z drugiej strony człowiek/ludzie żyją rzeczą względem niego zewnętrzną, gdyż to ona ma wpływ, może zaspokoić ich istotne potrzeby bądź nie (Drobnicki, 1972, s. 278–290). Stąd troska o bezpieczeństwo grupy jako całości jest zawsze w pewnym stopniu troską o własne bezpieczeństwo. Widać, że wartość bezpieczeństwa zależy od układu i stanu czynników kształtujących bezpieczeństwo, a więc od fizycznych i społecznych praw mających na nie wpływ, a nie zależy od subiektywnych ocen ferowanych przez ludzi. Z drugiej strony, składowe wartości bezpieczeństwa to „[...] nakazy tradycji i przez nią przekazane systemy wartości, poczucie odpowiedzialności za dziedzictwo i poczucie odpowiedzialności za przyszłość następnych pokoleń członków zbiorowości” (Szczepański, 1970, s. 85). Dlatego wspólne wartości, obrazujące pożądaną rzecz, stany czy procesy, uznane przez ludzi za właściwe, słuszne, czy też takie, jakich by się chciało, aby zagwarantować bezpieczeństwo, przyczyniają się do zawiązywania relacji społecznych i powstawania określonych struktur działania dla bezpieczeństwa (Nowak, 1984, s. 203).

Podjęcie projektowe do urzeczywistniania wartości bezpieczeństwa – dyskusja

Warunkiem koniecznym zapewnienia ludziom bezpieczeństwa na pożądanym przez nich poziomie jest podejmowanie i realizowanie przez nich działań/zadań, których źródłem są obiektywnie istniejące wartości i ich subiektywne nadawane przez ludzi znaczenia, a spełnienia których ludzie oczekują, gdyż pragną żyć w bezpiecznym środowisku. Rodzi się więc pytanie: w jaki sposób można wykorzystać zjawisko wartości, aby przejść od myśli o bezpieczeństwie, od subiektywnie wyobrażanych wizerunków bezpiecznego życia i rozwoju do działania, od oglądu sytuacji bezpieczeństwa „takiej, jaką ona jest” – do praktycznego tworzenia? Poszukiwanie odpowiedzi rozpoczniemy od refleksji: 1) nad znaczeniem i rolą wartości w działaniach dla bezpieczeństwa; oraz 2) nad sposobem ich urzeczywistniania. Można przyjąć, że wartości bezpieczeństwa pełnią rolę (Trendy HR, 2015):

- strażnika ciągłości dziedzictwa kulturowego uwypuklającego problemy bezpieczeństwa, widzianego z perspektywy: jednostki, grupy czy społeczeństwa;
- elementu integrującego ludzi, społeczności, cały naród wokół problemów bezpieczeństwa;
- katalizatora atmosfery ożywiającej jednostkowe i społeczne zaangażowanie na rzecz zaspokajania potrzeb bezpieczeństwa;
- motywatora jednostek i grup ludzkich do określonego działania dla bezpieczeństwa;
- generatora pożądaných zachowań ludzi i efektów tych zachowań ważnych dla bezpieczeństwa, w długim okresie czasu;

- czynnika wspomagającego zarządzanie zamianami dotyczącymi spraw dla bezpieczeństwa, które są społecznie ważne;
- drogowskazu w czasie zagrożenia, kryzysu i wojny.

Rozważając problem urzeczywistniania wartości, W. Stróżewski (1991) szuka odpowiedzi na pytanie: „[...] czy i w jaki sposób [...] w rzeczywistości wartości mogą zaistnieć. Urzeczywistniać bowiem to wprowadzać w obręb rzeczywistości coś czego – przynajmniej zrazu – w niej nie ma”. W tym celu badacz czyni założenia, które możemy odnieść do wartości bezpieczeństwa. Zakładamy, że:

1. Urzeczywistnienie (realizowanie) wartości w rzeczywistości bezpieczeństwa jest możliwe przy zastosowaniu odpowiednich podejść, tworzących warunki „[...] by w rzeczywistości pojawić się mógł szczegółowy, tzn. realny odpowiednik wartości idealnej, jej – używając innego słowa – analogat. Stwarzanie warunków odnosi się, a zarazem ogranicza, do pracy prowadzonej w tej rzeczywistości, jaka jest nam dana. Praca ta wymaga widzenia wartości, której odpowiednik pragniemy urzeczywistnić, polega zaś na takim przetwarzaniu istniejącego stanu rzeczy, aby owo urzeczywistnienie mogło się dokonać” (Stróżewski, 1991, s. 62). Rzeczywistość bezpieczeństwa jest otwarta na wartości, które mogą być w niej zrealizowane i mogą ją ożywiać.
2. W wyniku realizacji wartości rzeczywistość bezpieczeństwa ulega przemianie: staje się bardziej wartościową, czyli bezpieczniejszą dla ludzi (Stróżewski, 1991, s. 57–70).

Co jest wymagane, aby wartość mogła zostać urzeczywistniona, i na czym to polega? Najogólniej powiemy, że chodzi o stworzenie normy, która ustala wskazania postępowania, kierując się wartością i do której to wartości się odnosi, w wartości znajduje swoje uzasadnienie. Niezbędne jest także uwzględnienie czynnika powinnościowego czy zobowiązującego, apelującego do ludzi o aktywność, o twórcze zaangażowanie się w tworzenie i upowszechnianie wartości oraz towarzyszących jej norm postępowania. W. Stróżewski formułuje ustalenia odnoszące się do możliwości normy, nadając im następującą postać: „1. norma odnosić się musi do określonej wartości – dzięki temu uzyskuje swą prawomocność; 2. norma wymaga woli jej urzeczywistnienia – woli zawdzięcza swą moc; 3. norma spełniać się może wyłącznie w określonym zakresie rzeczywistości, która na owo spełnienie jest niejako »przygotowana«; dzięki temu norma uzyskuje moment obowiązywalności” (Stróżewski, 1991, s. 74).

Narzędziem umożliwiającym wypracowanie adekwatnych do danej wartości norm postępowania może być myślenie projektowe, jako sprawdzony, powtarzalny i niezawodny proces rozwiązywania problemów. Jest ono zarówno narzędziem kreatywnego myślenia, jak i strukturą do organizowania procesu projektowania. Wykorzystując je w obszarze projektów dla bezpieczeństwa, przyjąć należy zasadę: projekt angażować winien mentalnie i fizycznie możliwie wszystkich ludzi, chociażby częściowo zainteresowanych danym aspektem bezpieczeństwa i podzielających wartości je opisujące. Założeniem projektu winno być: trafne rozpoznanie potrzeb i wartości ludzi w obszarze danego rodzaju bezpieczeństwa, a także ich obaw i niepokojów

jednostkowych i środowiskowych oraz uwzględnienie ich w pracach i treściach normy. Ideę projektowania jako szczególnego sposobu myślenia, tutaj myślenia projektowego, wykorzystano do przedstawienia koncepcji realizacji wartości bezpieczeństwa. Istotę myślenia projektowego wyraża triada (Brown, Wyatt, 2018; Cousins, 2018; Introduction to Design Thinking, 2020):

- Inspiracja – jednostkowe i zespołowe myślenie o problemie i czynnikach skłaniających do poszukiwania rozwiązań, empatyczna koncentracja na uczestnikach projektu oczekująca od nich informacji zwrotnych o ich potrzebach i wartościach dotyczących bezpieczeństwa. Zgromadzone opinie, użyte w projektach, pomogą stworzyć klarowną i spójną wizję układu wartości bezpieczeństwa, który mógłby być przez uczestników aprobowany.
- Ideacja – proces generowania, rozwijania i testowania pomysłów wymagający eksperymentalnej i twórczej współpracy ludzi z różnych środowisk, reprezentujących różne dyscypliny naukowe, mających różne pochodzenie i punkty widzenia. Wykorzystanie różnorodności umożliwić powinno dokonanie przełomowych spostrzeżeń i wykreowanie rozwiązań, które mogą wyłonić się z tej różnorodności.
- Implementacja – ścieżka prowadząca od etapu projektu prototypu do zaspokojenia potrzeb ludzi poprzez ciągłe doskonalenie prototypowych projektów (prototypowanie), wykluczająca uprzedzenia w myśleniu i w działaniu, np. poprzez tworzenie znaczących prototypów i konfrontowanie z nimi potencjalnych użytkowników.

Bezpieczeństwo może osiągać pożądany poziom w społecznościach, w których występuje wspólnota wartości, celów, zadań, związana z chęcią urzeczywistnienia kluczowych dla bezpieczeństwa wartości. Ma to miejsce wówczas, gdy: „[...] nad mnóstwem przypadkowych i zmiennych celów, do których dążą ludzie w życiu powszechnym, wznoszą się zasady ponadczasowe, mające ponadosobowe znaczenie i jak gdyby przenikające szereg następujących po sobie pokoleń, jednocząc je wspólnością tych zadań” (Hessen, 1935, s. 15, za: Gajdamowicz, 1996, s. 26). Zakłada się, że świat wartości związany z bezpieczeństwem jest bardzo złożony, problematyczny, tajemniczy i proces poznawania tego świata wartości czy jego przebudowywania może być zorganizowany jako jednostkowe i społeczne uczenie się. Stąd w projektach związanych z realizacją wartości bezpieczeństwa konieczne staje się ujmowanie człowieka jako osoby, jako podmiotu otwartego, ukierunkowanego intencjonalnie, realizującego się poprzez spełnianie społecznych i własnych wartości. Podmiotowe traktowanie ludzi zwiększa projektowe możliwości wykorzystania różnorodnych doświadczeń osób w obszarze artykułowania problemów bezpieczeństwa, ich porządkowania, redefiniowania oraz włączania ludzi do działania, wykorzystując ich zapał i kompetencje. Potrzebne jest więc budowanie u ludzi przekonania o ich twórczej i poszukującej naturze oraz wielorakich w tym obszarze możliwościach, w tym antycypacyjnego zachowania związanego ze wspólnym tworzeniem wartości i dóbr na użytek społeczny i własny. Takie podejście sprawia, że człowiek świadomie dąży do odpowiedzialnego zaspokajania podmiotowych i społecznych dążeń,

celów i wartości, a także dostrzega i wykorzystuje stojące przed nim szerokie możliwości rozwojowe. Od myślenia projektowego wymaga się, by było uczeniem się w działaniu, które ma charakter eksploracyjny i eksperymentalny. Wszystkie zjawiska dziejące się w lokalnym i ponadlokalnym środowisku mające wpływ na bezpieczeństwo lokalnej społeczności powinny być poddawane analizom projektowym, a zgromadzona o nich wiedza edukacyjnie wykorzystana do budowania i utrwalania wspólnoty. Towarzysząca myśleniu i działaniu edukacyjnemu refleksja pobudza do generowania i analizowania pomysłów, wizualizowania ich i przekształcania w namacalne reprezentacje, po to, żeby stymulować dalsze uczenie się poprzez refleksję i odkrywanie (Boland, Collopy, 2007, s. 10–25). Zasadniczy cel edukacji wartości bezpieczeństwa to poszerzanie zakresu wiedzy i umiejętności oraz kształtowanie postaw i przekonań ludzi, które służą im do rozwiązywania złożonych społecznych, etycznych czy środowiskowych problemów i zagrożeń, burzących ich poczucie bezpieczeństwa, realizowane za pomocą edukacyjnych przedsięwzięć dotyczących rozwiązywania tych trudnych zagadnień (Gajda, 2014; Karwatowska, 2010).

Projekt realizacji edukacji wartości bezpieczeństwa to proces wymagający: 1) zaplanowania działań, wykorzystujący empatyczną koncentrację na uczestnikach projektu (inspiracja), pozwalający na generowanie i rozwijanie pomysłów oraz proponowanie prototypów rozwiązań, wymagający eksperymentalnej i twórczej współpracy ludzi z różnych środowisk (ideacja); 2) wdrażania planu w życie (prototypowanie) poprzez ciągłe doskonalenie prototypowych projektów i ewaluowanie programów edukacyjnych, które poprawić mogą wśród lokalnej społeczności przyswojenie społecznie ważnych idei bezpieczeństwa, wpływając na zmianę zachowań ludzi i przynosząc im korzyści związane z poprawą ich bezpieczeństwa (implementacja). Projekty edukacyjne wykorzystujące myślenie projektowe powinny być bezpośrednie, angażujące interesariuszy projektu, gdyż wytwarzanie wartości wymaga umiejętności szybkiego i trafnego gromadzenia wiedzy z ważnych dla projektów obszarów, a także efektywnego wykorzystania wiedzy, szczególnie jako informacji zwrotnych, jako ważnego czynnika w tworzeniu wartości i ich doskonaleniu. Wartości uczy się od innych, a następnie wzmacnia i kształtuje poprzez systematyczne i spójne ustalanie priorytetów bezpieczeństwa. Uczenie się może być postrzegane jako dzielenie się wartościami i zachęcanie uczących się do ich nabywania. Wartości mogą być przekazywane w procesie nauczania uczenia się, kiedy liderzy wyznaczają wartości bezpieczeństwa i propagują je w lokalnym środowisku. Wymaga to, by wartości pełniły jakąś funkcję dla jednostki, np. dobrych praktyk bezpieczeństwa, bądź tworzyły klimat bezpieczeństwa i utrwały wartości w lokalnym środowisku. Wartości nie mogą być łatwo zaimplementowane. Stosunkowo łatwo jest przyjąć wartości (bezpieczeństwa), ale muszą być one „przeżywane” przez większość jednostek i potwierdzane w interakcjach społecznych, zanim zostaną naprawdę zinternalizowane jako „wartości wspólne” i staną się integralną częścią kultury bezpieczeństwa. Wdrażanie wartości zajmuje dużo czasu, nawet kilka lat, ale taki długofalowy rozwój można uznać za pożądany dla wdrażania wartości związanych z bezpieczeństwem.

Pierwszy etap projektu to identyfikacja podstawowych wartości bezpieczeństwa, która następować powinna w toku myślenia projektowego wszystkich uczestników projektu. Charakter tych wartości powinien być naturalny i autentyczny, niezmienny i wynikający z natury i potrzeb ludzi, którzy budują bezpieczeństwo swoich środowisk i którym gwarantować będą trwałość i rozwój (Trendy HR, 2015). W toku tej fazy wśród lokalnej społeczności budzi się świadomość wartości bezpieczeństwa i dążenie do ich uzgodnienia i uwspólnienia w ramach środowiska. Wiąże się to z rozwojem wiedzy dotyczącej znaczenia i wpływu podzielanych wartości na bezpieczeństwo, z poznaniem mocy, jaką mogą mieć w działaniu wspólne wartości. Podkreślić tu należy, że sama świadomość wartości bezpieczeństwa nie przełoży się na zwiększenie lokalnej aktywności w obszarze bezpieczeństwa. Potrzebne są systematyczne działania przypominające i angażujące ludzi w przedsięwzięcia, gdzie wartości będą kryteriami decyzyjnymi i weryfikującymi efekty działania. Precyzja rozumienia przez społeczność lokalną wartości bezpieczeństwa, nad którą należy ciągle pracować, sprawiać powinna, że stają się one ludziom bliskie, niepozostawiające im pola do domysłów, co ułatwia ich codzienną aplikację.

Na tym etapie szczególnej wagi nabiera zdefiniowanie głównych wartości i norm zachowań, które to zachowania umożliwią realizację wartości. Znaczenia głównych wartości bezpieczeństwa wymagają precyzji, bardzo podobnej interpretacji przez wszystkich członków lokalnej społeczności. Wartości są zapisywane najczęściej jednym słowem. Przykładowe wartości bezpieczeństwa to: potrzeba bezpieczeństwa, sprawiedliwość, odpowiedzialność, zaufanie, zaangażowanie, profesjonalizm, przedsiębiorczość. Są to pojęcia ogólne i w różnych obszarach życia ich znaczenia mogą być bardzo różne. Wówczas sens tych znaczeń będzie bardzo różnie rozumiany. Sytuacja, kiedy w lokalnym środowisku funkcjonują różne interpretacje danej wartości bezpieczeństwa, jest niepożądana. Edukacyjny projekt winien doprowadzić do określenia i uwspólnienia znaczeń określonych wartości bezpieczeństwa tak, żeby każdy mieszkaniec podobnie wartość interpretował i mógł ją uznać za własną. Dlatego należy zdefiniować określone wartości i związane z nimi postawy i normy zachowania, umożliwiając podejmowanie działań zgodnych z wartością bezpieczeństwa oraz wskazywanie na działania niezgodne z wartościami bezpieczeństwa. Deklaracja głównych wartości bezpieczeństwa musi być jasna, klarowna, jednoznaczna dla wszystkich jej odbiorców, pasjonująca, wyzwalająca dumę wśród mieszkańców, wzbudzająca zainteresowanie i, co najważniejsze, odpowiadająca na zapotrzebowanie społeczne związane z bezpieczeństwem.

Etap drugi to przygotowanie koncepcji działania edukacyjnego: propozycje celów i efektów kształcenia, treści zajęć, rozwiązań organizacyjno-dydaktycznych, pokazujących sposoby propagowania wartości bezpieczeństwa, a głównie: wyjaśnianie ich sensu i znaczenia, omawianie norm/procedur umożliwiających realizowanie/urzeczywistnianie, budowanie postaw i przekonań potwierdzających wagę tych wartości, włączanie ich do wartości i norm kulturowych lokalnych środowisk oraz utrwalanie ich w świadomości jednostkowej i społecznej. Edukacja na temat

wartości bezpieczeństwa wymaga zaprojektowania i przygotowania dokumentacji dydaktycznej: programu szkoleniowo-informacyjnego dotyczącego kształtowania wartości bezpieczeństwa, zaproponowania koncepcji realizacji takich zajęć, przygotowania propozycji materiałów szkoleniowych: broszur i pomocy dydaktycznych. Ważne jest też wskazanie na przydatne sposoby motywowania i mobilizowania mieszkańców środowisk lokalnych do działania.

Etap trzeci to tworzenie prostych modeli rozwiązań – prototypów, przedstawiających proponowane rozwiązania dydaktyczne działania edukacyjnego, np. gry edukacyjne obrazujące sens i znaczenie danej wartości bezpieczeństwa. Prototyp to wstępna wersja lub model, całość albo część systemu dydaktycznego, który stworzony jest przed przedstawieniem pełnego rozwiązania. Prototyp stale udoskonalany ewoluje w kierunku ostatecznego rozwiązania. Służy on do szybkiego i taniego testowania bądź walidacji założeń projektowych takiej dydaktycznej gry, a także do testowania innych pomysłów rozwiązań, tak aby projektant mógł dokonać odpowiednich udoskonaleń. Proponowany sposób pracy dydaktycznej jest przedstawiany użytkownikom-nauczycielom do wstępnej oceny, by wskazali zarówno mocne, jak i słabe strony proponowanego rozwiązania. Ich komentarze i sugestie stanowią ważny materiał dla projektantów, służący doskonaleniu prototypu. Jeśli użytkownik dostrzeże błędy aktualnego prototypu, konieczna jest jego modyfikacja uwzględniająca zgromadzone od użytkowników opinie i sugestie. Ten proces trwa tak długo, aż wszystkie wymagania określone przez użytkownika będą spełnione. Gdy użytkownik jest zadowolony z opracowanego prototypu, ostateczny kształt systemu dydaktycznego jest opracowany w oparciu o zatwierdzony prototyp końcowy. Cele gry dydaktycznej, efekty uczenia się i wybrane treści kształcenia muszą być ściśle zdefiniowane. Z drugiej strony, elementy rozgrywki muszą wspierać osiągnięcie celów edukacyjnych oraz dopomagać uczącym się, motywować ich.

Zakończenie – wnioski

Drogi prowadzące do bezpieczeństwa są różne, więc ważne jest, jaką odsłonę bezpieczeństwa uznać za wartościową, kiedy drogi do niego prowadzące mogą się wzajemnie wykluczać bądź któraś z nich łamie etyczne zasady. Często jedni nie zgadzają się ze sposobami, które doprowadzają do określonego efektu, kiedy inni w tym samym czasie twierdzą, że to jedyny trafny sposób postępowania. Poszukiwaniu wartości bezpieczeństwa służyć może badawcze przyglądanie się, jakie ono jest, czym się wyróżnia oraz jak się je osiąga. Poszukiwanie to winno odbywać się z uwzględnieniem obowiązujących w danym środowisku aksjologicznych założeń, ale wyniki tych poszukiwań zawsze będą naznaczone subiektywizmem i relatywizmem. Z powyższych rozważań można wyciągnąć następujące wnioski:

1. Bezpieczeństwo jest wartością samą w sobie związaną z podstawowymi potrzebami człowieka.
2. Niezwykle trudno jest sformułować jasną i szeroko akceptowaną definicję wartości bezpieczeństwa.

3. Wartość bezpieczeństwa jest często w sposób dorożumiany powiązana ze znaczeniem, jakie wiążą ludzie ze swoim i społecznym bezpieczeństwem.
4. Istnieje kilka wartości związanych z bezpieczeństwem, które są ważne dla rozwoju lub wspierania praktyk bezpieczeństwa i rozwoju kultury bezpieczeństwa. Proponowane wartości bezpieczeństwa to: potrzeba bezpieczeństwa, sprawiedliwość, odpowiedzialność, zaufanie, zaangażowanie, profesjonalizm, przedsiębiorczość, z których wynikają normy, przekonania, praktyki i zasady związane z bezpieczeństwem.
5. Menedżerowie i interesariusze projektów bezpieczeństwa mogą wzmacniać wartości bezpieczeństwa poprzez konsekwentną edukację i praktyki działania.
6. Różne grupy lokalnej społeczności mogą patrzeć i patrzeć na wartości bezpieczeństwa w różnoraki sposób i często nie podzielają tych samych wartości bezpieczeństwa co inni, a sytuacja taka wymaga działań edukacyjnych.
7. Ważne jest, aby wyróżnić wartości, które są naprawdę wspólne i przeżywane, a także określić te wartości, których sens jest wieloznaczny. Wieloznaczność wartości sprawia, że ludzie nie wierzą takim wartościom.

Bibliografia

- Brown, T., Wyatt, J. (2018). *Design Thinking for Social Innovation*. Dostęp 30.03.2020, https://ssir.org/articles/entry/design_thinking_for_social_innovation.
- Cousins, B. (2018). Design Thinking: Organizational Learning in VUCA Environments. *Academy of Strategic Management Journal*, 17(2).
- Drobnicki, D.G. (1972). *Świat przedmiotów ożywionych. Problem wartości a filozofia marksistowska*. KiW.
- Dymara, B., Cholewa-Gałuszka, D., Kochanowska, E. (Red.) (2011). *Sztuka bycia człowiekiem: wychowanie a poszukiwanie wartości i sensów życia. Artykuły, eseje, wspomnienia, notatki, szkice*. Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Gajda, J. (2014). *Wartości w życiu i edukacji człowieka*. Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Gajdamowicz, H. (1996). *Wychowanie do wartości. Aksjologiczne inspiracje angielskiej filozofii Oświecenia*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Grzegorzczak, A. (1989). *Etyka w doświadczeniu wewnętrznym*. Instytut Wydawniczy Pax.
- Hessen, S. (1935). *Podstawy pedagogiki*. Nasza Księgarnia.
- Jedynak, S. (Red.) (1999). *Mały słownik etyczny*. Oficyna Wydawnicza Branta.
- Kannisto, H., Zwetsloot, G., Salminen, S., Perttula, P. (2016). The value of safety and safety as a value. *SAF€RA Technical Report Number*, 1. Dostęp 3.01.2022, https://www.researchgate.net/publication/309479578_The_value_of_safety_and_safety_as_a_value/link/58125f7708ae29942f3e7d92/download.
- Karwatowska, M. (2010). *Uczeń w świecie wartości*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Kowalczyk, S. (2005). *Filozofia kultury*. Wydawnictwo KUL.
- Kowalczyk, S. (2006). *Człowiek w poszukiwaniu wartości. Elementy aksjologii personalistycznej*. Wydawnictwo KUL.

- Koziej, S. (2011). Bezpieczeństwo: istota, podstawowe kategorie i historyczna ewolucja. *Bezpieczeństwo Narodowe*, 2(18). Dostęp 19.02.2021, https://www.bing.com/newtabre-dir?url=https%3A%2F%2Fwww.bbn.gov.pl%2Fdownload%2F1%2F7803%2FBezpieczenstwo_istota_podstawowe_kategorie_i_historyczna_ewolucja.pdf.
- Nowak, S. (1984). Postawy, wartości i aspiracje społeczeństwa polskiego. Przesłanki do prognozy na tle przemian dotychczasowych. W S. Nowak (Red.), *Spółeczeństwo polskie czasu kryzysu. Przeobrażenia świadomości i warianty zachowań* (s. 203). Instytut Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Pluta, J. (2002). *Spółeczno-kulturowe procesy definiowania postaw*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Popielski, K. (1987a). „Sens” i „wartość” życia jako kategorie antropologiczno-psychologiczne. W K. Popielski (Red.), *Człowiek – pytanie otwarte* (s. 111–118). Redakcja Wydawnictw KUL.
- Popielski, K. (1987b). Elementy poradnictwa psychologicznego i psychoterapii egzystencjalno-kognitywnej. W K. Popielski (Red.), *Człowiek – pytanie otwarte* (s. 290–291). Redakcja Wydawnictw KUL.
- Trendy HR (2015). *Wartości organizacji – narzędzie kształtowania oczekiwanych postaw i zachowań*. Dostęp 19.02.2021, <https://figpolska.pl/wartosci-organizacji-narzedzie-ksztaltowania-oczekiwanych-postaw-i-zachowan/>.
- Stróżewski, W. (1991). *W kręgu wartości*. Wydawnictwo Znak.
- Szczepański, J. (1970). *Elementarne pojęcia socjologii*. PWN.
- Szmyd, J. (2000). *Bezpieczeństwo jako wartość. Refleksja aksjologiczna i etyczna. Zarządzanie bezpieczeństwem*. Międzynarodowa konferencja naukowa. Kraków, 11–13 maja 2000 roku.
- Środa, M. (1994). *O wartościach, normach i problemach moralnych*. PWN.
- Świda, H. (1979). *Młodzież a wartości*. WSiP.
- Znanięcki, F. (1992). *Nauki o kulturze. Narodziny i rozwój*. PWN.

Biogram autora

Janusz Ziarko – prof. KAAF, dr hab. inż., prodziekan Wydziału Nauk o Bezpieczeństwie Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie; kierownik Katedry Bezpieczeństwa i Higieny Pracy. Obecne zainteresowania naukowe i prowadzone badania dotyczą: rozwoju kompetencyjnego pracowników; kształcenia kompetencji innowacyjnych; wykorzystania podejścia systemowego i myślenia projektowego w dydaktyce oraz w działaniach projektowych ukierunkowanych na poprawę kierowania – dowodzenia w obszarze bezpieczeństwa. Autor artykułów: *Podejście systemowe i myślenie projektowe w działaniach dla bezpieczeństwa i porządku publicznego* (2022); *Podejście systemowo-projektowe do rozwiązywania lokalnych problemów bezpieczeństwa i porządku publicznego* (2021); *Myślenie i analizy projektowe w przedsięwzięciach administracji samorządowej w obszarze bezpieczeństwa i porządku publicznego – ujęcie* (2020); *Podejście systemowe w badaniach bezpieczeństwa organizacji* (2019); *Sytuacje społeczne zagrażające bezpieczeństwu człowieka – uwarunkowania ich postrzegania i diagnozowania* (2018); *Wieloparadygmatyczność nauk o bezpieczeństwie w kontekście założeń wybranych teorii społecznych* (2015).